DIRIJYORLIK SAN'ATINING TARIXIY SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Rasulova Sevara Ikromjon qizi
O'zbekiston davlat konservatoriyasi
2-bosqich magistranti
Ilmiy rahbar: **G'ayrat Shavkatovich Abrorov**
O'zbekiston davlat konservatoriyasi dotsenti

Annotatsiya

Ushbu maqolada dirijyorlik san'atining tarixiy rivojlanishi, uning qadimgi davrlardan zamonaviy bosqichgacha bo'lgan taraqqiyoti yoritiladi. Dirijyorlikning shakllanishi, boshqaruv usullarining evolyutsiyasi hamda O'zbekistonda ushbu san'atning rivojlanish xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar

dirijyorlik, orkestr, xeyronomiya, batutta, musiqa san'ati, ijro, tarix

ИСТОРИЧЕСКОЕ ФОРМИРОВАНИЕ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ДИРИЖЁРСКОГО ИСКУССТВА

Резюми

В статье рассматривается историческое развитие дирижёрского искусства от древних времён до современности. Анализируются этапы формирования, эволюция методов управления и особенности развития дирижирования в Узбекистане.

КС

дирижирование, оркестр, хейрономия, баттута, музыкальное искусство, исполнение, история

HISTORICAL FORMATION AND DEVELOPMENT STAGES OF CONDUCTING ART

Annotation

This article explores the historical development of conducting art from ancient times to the modern era. It analyzes its formation, evolution of conducting techniques, and specific features of its development in Uzbekistan.

Key words

conducting, orchestra, cheironomy, battuta, music art, performance, history

Dirijyorlik san'ati musiqa ijrochiligining eng murakkab va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biri sifatida qadimdan shakllanib, bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. "Dirijyor" atamasi fransuz tilidagi "diriger" so'zidan kelib chiqqan bo'lib,

“yo‘naltirish”, “boshqarish”, “rahbarlik qilish” kabi ma’nolarni anglatadi. Shu jihatdan dirijyor nafaqat orkestr yoki xor jamoasini boshqaruvchi shaxs, balki musiqiy asarning badiiy talqinini yaratadigan, ijodiy jarayonni yo‘naltiradigan markaziy figuradir. Dirijyorlik faoliyati tashqi tomondan oddiy ko‘rinsa-da, aslida chuqur bilim, keng musiqiy tafakkur, kuchli iroda va yuksak professional mahoratni talab etadi.

Dirijyorlik san’atining murakkabligi shundaki, u bir vaqtning o‘zida bir nechta vazifani bajaradi. Avvalo, dirijyor musiqiy asarning barcha qatlamlarini – melodik rivojlanish, garmoniya, ritm, dinamika, tembr va shaklni mukammal bilishi zarur. Bundan tashqari, u orkestrdagi har bir cholg‘u asbobining imkoniyatlari, ijro texnikasi va tovush xususiyatlarini chuqur anglab yetishi lozim. Dirijyorning asosiy vazifasi – turli ijrochilarni yagona badiiy g‘oya asosida birlashtirish, ularning ijrosini uyg‘unlashtirish va asarning mazmunini to‘liq ochib berishdan iborat.

Tarixiy manbalarga nazar tashlasak, dirijyorlik san’atining ildizlari juda qadimiy davrlarga borib taqaladi. Ilk boshqaruv elementlari eramizdan avvalgi XV–X asrlarda paydo bo‘lgan deb hisoblanadi. O‘sha davrlarda jamoaviy ijro jarayonida rahbarlik qilish uchun oddiy vositalardan – qo‘l harakatlari, kaft urish, tayoq yoki yog‘ochdan foydalanilgan. Bu usullar yordamida jamoaning ritmi, tezligi va bir maromda ijro etishi ta’minlangan. Mazkur jarayonlar dirijyorlik san’atining eng sodda, dastlabki ko‘rinishlari sifatida qaraladi. Qadimgi sivilizatsiyalar – Hindiston, Misr, Rim va ayniqsa Yunoniston hududlarida dirijyorlikning rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilgan. Qadimgi Yunoniston teatr san’atida xor jamoasi muhim o‘rin egallagan bo‘lib, uni boshqaruvchi shaxs “korifey” deb atalgan. Korifey nafaqat yetakchi ijrochi, balki jamoaning rahbari sifatida ham faoliyat yuritgan. U qo‘shiqchilarning ovoz balandligi, ritmi va umumiy ijrosini boshqarib, sahnadagi harakatlarni uyg‘unlashtirgan. Korifeyning boshqaruv usullari hozirgi dirijyorlik san’atining dastlabki shakllari sifatida e’tirof etiladi. U o‘lchovning kuchli hissalarini qarsak chalish yoki oyog‘i bilan yerga urish orqali belgilagan. Shu bilan birga, qo‘l harakatlari yordamida tovush balandligi, cho‘zimi va dinamik o‘zgarishlarni ifodalagan. Masalan, qo‘l barmoqlari orqali gamma pog‘onalarini ko‘rsatish, kaft harakatlari bilan esa pianissimo yoki forte kabi dinamik belgilarni ifodalash mumkin bo‘lgan. Bu tizim keyinchalik “xeyronomiya” deb nom olgan. Xeyronomiya – qo‘l harakatlari orqali musiqa boshqarish tizimi bo‘lib, u dirijyorlik san’atining rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu tizim qadimgi davrlardan o‘rta asrlargacha keng qo‘llanilgan. Xeyronomiya yordamida dirijyor (yoki korifey) musiqa ijrosini vizual belgilar orqali boshqargan. Bu esa notalar yozuvi hali to‘liq shakllanmagan davrda juda muhim ahamiyat kasb etgan.

O‘rta asrlarda dirijyorlik san’ati cherkov musiqa madaniyati bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlandi. Bu davrda diniy marosimlarda ijro etiladigan qo‘shiqlarni boshqarish uchun maxsus qo‘l ishoralari tizimi ishlab chiqildi. Xeyronomiya aynan shu davrda mukammallashib, yanada tizimli shaklga ega bo‘ldi. Dirijyorlar (yoki xor rahbarlari) qo‘l harakatlari orqali nafaqat ritmni, balki melodik yo‘nalishni ham ko‘rsatib bera olganlar. XVI asrga kelib, musiqa yozuvi (nota tizimi) rivojlanishi bilan dirijyorlik san’ati ham yangi bosqichga ko‘tarildi. Endilikda ijrochilar musiqa asarini yozma manba asosida o‘rganish imkoniga ega bo‘ldilar. Bu esa dirijyorning vazifasini yanada murakkablashtirdi. U endi nafaqat ritmni belgilovchi, balki asarning badiiy talqinini shakllantiruvchi rahbar sifatida maydonga chiqdi. Keyingi asrlarda orkestr san’atining rivojlanishi dirijyorlik kasbining alohida mustaqil yo‘nalish sifatida shakllanishiga olib keldi. Barokko davrida orkestrni ko‘pincha klavesin chaluvchi yoki yetakchi skripkachi boshqargan. Ular ijro davomida cholg‘u chalish bilan birga jamoani ham yo‘naltirib turganlar. Biroq vaqt o‘tishi bilan orkestr tarkibi kengayib, musiqiy asarlar murakkablashgani sayin alohida dirijyor zarurati tug‘ildi.

XIX asrga kelib dirijyorlik san'ati to'liq mustaqil kasb sifatida shakllandi. Bu davrda dirijyor orkestr oldida turib, maxsus tayoqcha – "baton" yordamida ijroni boshqara boshladi. Baton dirijyorning qo'l harakatlarini aniqroq va ravshanroq ko'rsatishga xizmat qildi. Shu bilan birga, dirijyorning roli yanada kengayib, u musiqiy asarning interpretatori, ya'ni talqin qiluvchisiga aylandi.

XIX asrda shakllangan zamonaviy dirijyorlik maktabi keyingi davrlarda yanada takomillashib, XX asrga kelib yuqori professional san'at darajasiga ko'tarildi. Bu davrda dirijyorlik nafaqat texnik boshqaruv, balki chuqur badiiy talqin san'atiga aylandi. Dirijyor endilikda orkestrning oddiy rahbari emas, balki asarning ichki mazmunini ochib beruvchi, kompozitor g'oyasini tinglovchiga yetkazuvchi ijodkor sifatida namoyon bo'ldi. Ayniqsa, simfonik orkestrlar repertuarining kengayishi, yangi janr va shakllarning paydo bo'lishi dirijyor zimmasiga yanada katta mas'uliyat yukladi. XX asr davomida dirijyorlik texnikasi ham sezilarli darajada rivojlandi. Qo'l harakatlarining aniq tizimi, takt ko'rsatish usullari, dinamika va agogik o'zgarishlarni ifodalash imkoniyatlari mukammallashdi. Dirijyor va orkestr o'rtasidagi muloqot yanada nozik va mazmunli tus oldi. Endilikda dirijyor faqatgina ritmni emas, balki har bir frazaning ichki nafasini, uning emotsional rang-barangligini ham boshqaradigan darajaga yetdi. Shu bois, dirijyorlik san'atida individual uslub va ijodiy yondashuv muhim o'rin egallay boshladi.

O'zbekistonda dirijyorlik san'ati rivoji ham aynan shu umumjahon jarayonlari bilan chambarchas bog'liq holda kechdi. Milliy musiqa merosi va jahon mumtoz an'analari uyg'unligi asosida o'ziga xos dirijyorlik maktabi shakllandi. O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlarining tashkil etilishi va ularning professional sahnaga chiqishi bu jarayonning muhim bosqichlaridan biri bo'ldi. Dirijyorlar milliy cholg'ular imkoniyatlarini chuqur o'rganib, ularni simfonik tafakkur bilan uyg'unlashtirishga erishdilar. Shu bilan birga, zamonaviy davr dirijyor oldiga yangi talablarni ham qo'ymoqda. Globalizatsiya jarayonlari, musiqiy madaniyatlar o'rtasidagi integratsiya, yangi texnologiyalarning kirib kelishi dirijyorlik san'atining imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bugungi dirijyor nafaqat sahnada, balki yozuv studiyalarida, multimedia loyihalarda ham faol ishtirok etmoqda. Bu esa undan yanada kengroq bilim va ko'nikmalarni talab etadi. Dirijyorlik ta'limi ham zamon talablariga mos ravishda takomillashib bormoqda. Oliy ta'lim muassasalarida dirijyorlik bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilib, yosh mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tajribani ham egallab, orkestr bilan ishlash, repetitsiya jarayonini tashkil etish, sahna madaniyatini o'zlashtirish imkoniga ega bo'lmoqdalar.

Zamonaviy dirijyorlik san'ati yuqori darajadagi professional tayyorgarlikni talab etadi. Dirijyor keng bilim doirasiga ega bo'lishi kerak: musiqa nazariyasi, tarix, kompozitsiya, orkestratsiya, psixologiya va hatto menejment asoslarini bilishi zarur. Chunki u nafaqat musiqani boshqaradi, balki jamoa bilan ishlaydi, ijrochilarni ruhlantiradi va umumiy ijodiy muhitni shakllantiradi. Dirijyorning shaxsiy fazilatlari ham uning muvaffaqiyatida muhim rol o'ynaydi. Sabr-toqat, qat'iyat, diqqat-e'tibor, tezkor fikrlash va kuchli xotira – bularning barchasi dirijyor uchun zarur xususiyatlardir. U asarni yoddan bilishi, har bir cholg'u partiyasini eshitib ajrata olishi va ijro jarayonida yuzaga keladigan har qanday vaziyatga tezkor munosabat bildira olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, dirijyorlik san'ati uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tib, bugungi kunda yuksak professional darajaga erishgan murakkab va serqirra ijodiy faoliyat turidir. Uning rivojlanish bosqichlari – qadimgi xeyronomiyadan tortib zamonaviy baton texnikasigacha bo'lgan jarayonlar insoniyat musiqiy tafakkurining yuksalishini aks ettiradi.

Zamonaviy dirijyor esa ana shu boy tarixiy tajriba asosida faoliyat yuritib, musiqa san'atining yanada rivojlanishiga o'z hissasini qo'shishda davom etmoqda. Dirijyor – bu oddiy boshqaruvchi emas, balki musiqiy asarning jonlantiruvchisi, uning ruhini ochib beruvchi ijodkor shaxsdir. Shu sababli dirijyorlik san'ati har doim musiqa madaniyatining eng muhim va ajralmas qismi bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdurahmonova D. *Dirijyorlik san'ati asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2015.
2. Ashrafiy M. *Musiqa va zamon*. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1982.
3. Berlioz G. *Dirijyorlik haqida risola*. – Parij, 1855.
4. Wagner R. *Dirijyorlik san'ati haqida*. – Leyptsig, 1869.
5. Spohr L. *Autobiografiya*. – Kassel, 1860.
6. Uspenskiy V. *O'zbek musiqa madaniyati tarixi*. – Toshkent, 1947
7. K.T. Azimov "O'zbekiston dirijorlari". T.Keblerg-Osiyo, 2001 y.
8. M. Bagrinovskiy "Основыные техники дирижирования". M.: Москва, 1963
9. Sh.Umarov "Dirijorlik". T., "Tamaddun" nashr. 2019 y.
10. Gulomovna A. M., Alijon o'g'li N. S. SOMONCHA VA BOSHQA VOSITALAR ORQALI OVOZ SOZLASH: ILMIY TAHLIL VA INNOVATSION YONDOSHUVLAR //Shokh Articles Library. – 2025. – T. 1. – №. 2.
11. Акбарова М. Г. МУГАЛИМДЕРДИН ОКУТУУ ПРОЦЕССИНДЕГИ КЕП ПРОБЛЕМАЛАРЫ ЖАНА АЛАРДЫ ЧЕЧҮҮНҮН ЖОЛДОРУ.
12. Akbarova M. AKTYORLIK MAHORATI. 2019 yil